

RAINER M. JÁNOS

KI VAN ELLENÜNK? KIS MAGYAR KATONAI PUCCSKÍSÉRLET, 1961

*Intézetünk alapító kurátora, barátunk,
Szabó Miklós (1935–2000) emlékére*

A magyar kommunista korszak történetében akadnak olyan politikátörténeti események, amelyek emlékezete szinte mindmáig kizárólag a korabeli politikai pletykákon alapuló szóbeli áthagyományozódás során, a történeti-politikai folklórban maradt fenn. Ezek közé tartozik az alább ismertetett epizód is 1961-ből. Különlegessége, hogy a magyar köztörténetben ritkán használatos, az újabb korban egyetlen kivételtől, a nyilas hatalomátvételtől eltekintve elő sem fordul fogalommal, „puccskísérletként” írják le. A „puccs” fogalma 1945 után a magyar politikai újságírás szótárában erősen összekapcsolódott a „katonai hatalomátvétel” fogalmával. Az 1961-ben történetekről az a hír járja, hogy – a XX. században páratlan módon – a magyar hadvezetés egyes körei készültek hatalomátvételre, vagy legalábbis a hadsereg vezetése a „puccskísérlet” egyik fontos szervezkedési színtere lett volna.

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a hozzáférhetővé vált dokumentumok, elsősorban állambiztonsági vizsgálati iratok alapján bemutassam, valójában mi is történt 1961-ben a Honvédelmi Minisztériumban, miként nézett ki az akkor „leleplezett szervezkedés”, és hogyan illeszkedett egy tágabb eseménysorba, a kádári desztalinizáció furcsa és ellentmondásos folyamatába. Ami ugyanis 1961–1962-ben a pártapparátusban és a „pártközvéleményben” zajlott, legalább olyan fontos, sőt a „belső körök” számára talán fontosabb, jelentésteljesebb összetevője volt a „valódi” Kádár-korszakba való átmenetnek,¹ mint az 1956 utáni megtorlást lezáró amnesztia vagy a társadalomnak tett különféle gesztusok. A *felemás leszámolás* a „sztálinistákkal” (korabeli hivatalos szóhasználattal: a szektás-dogmatikus elemekkel) jelölte ki Kádár és rendszere sajátos helyét a magyarországi és a nemzetközi kommunizmus történetében. Abban ugyanis semmi különös nincsen, hogy egy magát kommunistaként meghatározó politikai berendezkedés keményen leszámol a kommunizmus valós és vélt ellenfeleivel, valamint a szocialista-kommunista eretnekekkel, reformátorokkal. Az is normálisnak tekinthető,

1 A korai Kádár-korszakról lásd *Évkönyv IV. 1995.* Szerk. Hegedűs B. András, Kende Péter és mások. Budapest, 1995, 1956-os Intézet, 25–235. o. („A korai Kádár-rendszer” című tematikus blokkban Hajdu Tibor, Szakács Sándor, Standeisky Éva, Murányi Cábó, Varga Balázs, Rainer M. János és mások tanulmányait), illetve *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962.* Szerk. Huszár Tibor, Szabó János. Budapest, 1999, Zrínyi, valamint *Beszélő évek 1957–1968. A Kádár-korszak története. 1. rész.* Szerk. Révész Sándor. Budapest, 2000, Stencil Kulturális Alapítvány. (A továbbiakban *Beszélő évek 1957–1968.*) Kádár életútjáról legutóbb lásd a *Rubicon* folyóirat két tematikus számát: 2000. 6., 7–8. sz.

hogy a repressziós periódust a társadalom normális működtetésének érdekében előbb-utóbb enyhítésnek kell követnie.

Ennek az általános sémának már kezdettől fogva voltak sajátos, utóbb Kádárt és rendszerét jellemző, domináns elemei.² A Kádár-rendszert többnyire nem elvi-politikai mérlegelés és elemzés nyomán hozott tudatos döntések formálták, hanem az ad hoc felismerésekből folyamatosan megújuló, újjászerveződő és -termelődő gyakorlat; a rendszer azonos volt praxisával. Születő kulcsfogalma a gyakorlatiasság volt. Az effajta gyakorlatias működéshez egyáltalán nem kellett szembenézni vagy leszámolni a „kommunista” államvallás korábbi kánonjaival – éppen ellenkezőleg. Pedig Kádár éppen egy olyan időszakban került vissza a hatalomba, amikor a szovjet párt XX. kongresszusa egyes dogmák felülvizsgálatával próbálkozott. 1961-ben a szovjet párt aktuális belső harcai eredményeképpen újabb múltértelmezésre került sor. Ha a magyar vezetés ezt követően foglal állást „a személyi kultusszal” szemben, nem tesz mást, mint a szokásos módon követi a szovjet mintát. 1961-ben azonban nem egészen ez történt. Magyarországon a „leszámolás” kezdete megelőzte az SZKP 1961. október 17–31. között tartott XXII. kongresszusát. A magyar múltidézésnek – ellentétben a szovjettel – viszonylag széles körű személyi konzekvenciái is lettek. Ráadásul ezeket a személyi konzekvenciákat nem hatalmi harcban vonták le, mint 1957-ben Hruscsov Molotovékkal szemben. 1961 sektásai semmiféle reális veszélyt nem jelentettek Kádár hatalmi pozíciójára. Miért érezte Kádár szükségesnek, hogy politikai értelemben, a (kommunista) politika nyelvén szólva a (kommunista) politika közönségének (a párt aktívjának, „közvéleményének”) jelölje ki szokatlan egyértelműséggel rendszere sajátos helyét?

A tanulmány először az akkori események néhány sajátos emlékezetbeli lenyomatával foglalkozik, a bevezetőben említett „politikai” folklór néhány darabját idézi fel. Ezt követően felvázolja a politika-köztörténeti háttérrel, valamint előzetes, hipotetikus választ próbál adni az előbbi kérdésre. A harmadik rész témája a „katonai szervezkedés”, a negyedik az ezzel kapcsolatos állambiztonsági munka. A befejezés az 1961. nyárvégi események közvetlen és közvetett következményeit ismerteti néhány következtetéssel.

1. Az 1961-es „szervezkedés” írott emlékezete első ízben 1968-ban jelent meg Moldova György *Az elbocsátott légió* című regényében. A regény értékelését, elhelyezését az írói életműben nem tartom feladatommá, mert Radnóti Sándor bő évtizeddel korábban ezt már megtette.³ Tárgyunk szempontjából inkább az a fontos, hogy Moldova – regényét összehasonlítva az 1990-es években hozzáférhetővé vált belügyi iratokkal – meglehetősen részletességgel ismerhette a katonatisztek „szervezkedését”. Regényében természetesen megváltoztatott csaknem minden mellékkörülményt, színteret, időpontot. Az egykori, 1956–1957-es karhatalmista katonatisztek helyett egykori államvédelmiskörökben bontakozik ki a „szervezkedés” – de az a hangulati alap, amely a valódi mozgolódás táptalaját szolgált, szinte teljeséggel hitelesnek tekinthető. A főhős ugyan egy korábbi, 1966-ban megjelent regényből, a *Magányos pavilonból* átemelt figura, aki azonban „szociológiai körülményeit” tekintve majdnem pontosan azonosítható az 1961-ben elmarasztalt katonatisztekkel: az 1940-es évek második felében kiemelt, a hadsereghez került fiatal káder, aki 1956-ban a rendszer mellett foglal állást. A Radnóti Sándor által „keserű belügyi romantikának” nevezett, elsőként a *Ma-*

2 Erre vonatkozólag nagyon meggyőző Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Budapest, 1998, Magvető.

3 Radnóti Sándor: A keserű belügyi romantika. In *Beszélt Összkiadás*. Sajtó alá rendezte Havas Fanny. Budapest, 1992, AB-Beszélt, III. kötet. 407–413. o.

*gányos pavilon*ban megjelenő, később más Moldova-írásokban tovább élő szemlélet forrása az ávosok keserősége, amelyet a „puha”, revizionista államhatalom váltott ki. A hatalom szándékosan mellőzi, a margóra (vidéki építkezésekre, jelentéktelen állásokba) szorítja leghűségesebb védelmezőit, miközben volt ellenségeinek megbocsát: a keblére öleli, s vezető pozíciókba juttatja őket. Az 1961-es „szervezkedők” valóban így látták a helyzetet. Moldova nem csupán nagyfokú megértéssel ábrázolta őket, de – súlyos erőszakot téve a valóságon – igazságuk mellett tanúskodott. Feltűnik ugyanis a könyvben a *Magányos pavilon* egy másik szereplője is, egy 1956-os felkelőparancsnok, aki – miután „leülte a maga a két évet” (!) – 1960-ban az egyik minisztérium nemzetközi osztályán (!) dolgozik... Moldova megválaszolatlanul hagyta azt a kérdést, hogy „valódi szervezkedésről” volt-e szó. A könyv inkább azt sejteti, hogy nem. Vagy ha mégis, az egymással változatos formában összejáró volt ávos köröket a „szervezkedés” igen korai fázisában derítették fel, s ehhez képest viszonylag komoly bírósági ítéleteket osztottak ki. Az egymás közötti beszélgetések és a tárgyaláson védekező vádlottak szavai oly mértékben egyeznek az 1961-es katonaper egyik-másik vádlottjának, tanújának vallomásaival, hogy nagyon valószínű: az író vagy a vádlottaktól, vagy a vizsgálatban részt vevők egyikétől-másikától szerezte az információit.

Évtizeddel később már jóval homályosabb, de a valóságra megint csak sok tekintetben „hajazó” emlékezet bukkan fel Gyurkó László *Faustus doktor boldogságos pokoljárása* című regényében.⁴ Amíg Moldova leplezetlen rokonszennvel viseltetett az elpuhult Kádár-rendszert megvető „vagány” ávosok iránt, addig Gyurkó éppen a korszak apológiáját írta meg, némi óvatos kritikával fűszerezve történetét. Ő az 1970-es évek elejére (a gazdasági mechanizmus reformja elleni sztálinista támadás idejére) helyezte az „összeesküvés” kipattanását. Míg Moldova – hitelesen – megírta, hogy az állambiztonság kezdettől fogva figyelte a résztvevőket, ügynököt épített be a „csoportba”, addig Gyurkónál a regény egyik fontos (mellék)szereplője (egy katonatiszt) egy személyben „leplezi le” és „bünteti meg” az összeesküvőket: nem hivatalos, de intézkedésekhez vezető vizsgálatot indít el azzal, hogy agyonlövi egyik tisztársát. Nem valószínű, hogy a jól értesült szerző nem tudott az 1961-es perről, inkább a Kádár-rendszer imázsa szempontjából tartotta helyesebbnek ezt a „magán-megoldást”. Az ezt követő részletek (miniszterhelyettesek, tábornokok leváltása) ismét az ügy ismeretén alapulnak. Gyurkónál vizsgálat és ítélet híján az említett mellékszereplő, egy kérlelhetetlen, elvhű és becsületes személyiség „tanúsítja”, hogy az összeesküvés létezett, s bár embrionális állapotban volt (még), valódi veszélyt jelentett. Ez a veszély éppen a felderíthetetlenségből adódott, ezért nem volt más megoldás, mint radikális cselekedettel (gyilkossággal) vetni véget neki. Moldova életszerű, de alaposan felnagyított változatával szemben Gyurkóé homályosabb, regényébe több fikciós elemet épített be. A „szervezkedés” veszélyességét illetően egyezik a véleményük – csak éppen Gyurkó rokonszenve az „összeesküvőkkel” leszámolóké.

Az 1961-es „összeesküvés” klasszikus kremlinológiai interpretációját a kitűnő történész, Szabó Miklós foglalta össze annak idején több párttörténeti témájú előadásában.⁵ 1989 után azután több cikkében is rögzítette az annak idején szóban elmondottakat, legrészletesebben 1997-ben.⁶ Szabó a történetek rekonstrukcióját tudatosan a korabeli politikai pletykára építette, de különválasztotta a politikai folklórtermékeket, a „vágyteli gondolkodás” termékeit és a „célpletykákat [...], amelyeket szándékosan szivárogtattak ki az értelmiségi, vagy olykor a

4 Budapest, 1979, Magvető, 486–493. o.

5 Az előadások jobbra csak előszóban hangzottak el, lásd a Szabó Miklóssal készült interjút Szilágyi Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III.* című könyvében, Budapest, 1999, Új Mandátum, 33–45. o.

6 Szabó Miklós: *A desztalinizáció vége. Beszélő*, 1997. 4. sz. 86–89. o.

széles közvéleménybe közlési, véleményalakító, orientáló vagy dezorientáló szándékkal. Az 1960–1961-es év sztálinista, antikádárista szervezkedése a hadvezetés és a BM politikai elhárító apparátusába nagy számmal átmentett volt ávosok bizonyos köreiből, valamint az erre reagáló utolsó antisztálinista tisztogatási kampány 1962-ben nagymértékben csak az egykori célpletykákból szerzett ismeretekkel kiegészítve ábrázolható. Ezekre a célpletykákra forráskritikai módszerként a hipotézisállításra vonatkozó általános követelmények alkalmazhatók. Alkalmasak valami magyarázatra, ismert tényekkel nem ütköznek, és logikailag koherens okfejtést alkotnak.⁷ A rendelkezésére álló egyetlen dokumentum (az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának 1961. második félévi munkabeszámolója⁸) kellően enigmatikus, hiszen a legbelső pártkörök számára nagyjából ismeretes „tényeket” foglalt össze. A dokumentumból kiderül, hogy a párt Központi Bizottsága 1961 novemberében foglalkozott a „szervezkedésel”, s hogy az 1962 augusztusában hozott „a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértési perek lezárásáról” szóló KB-határozathoz szükséges vizsgálatot éppen ezen az ülésen kezdeményezték. Ezek az utalások és a KB- (meg az azt megelőző PB-) ülésről kiszivárogtatott hírek jelentették Szabó rekonstrukciójának forrásanyagát.⁹ Tendenciájuk egyértelmű: volt szervezkedés, bár annak célkitűzése, a résztvevők pontos köre és konkrét szerepe, tervezett akcióik stb. teljességgel homályban maradnak. Azt már tisztán a „célpletyka” közvetíti, hogy a „szervezkedők” valamiféle memorandumot szerkesztettek volna Kádár és „revizionista” politikája ellen, s azt a kongresszusra készülődő szovjet pártvezetéshez szeretnék eljuttatni. Kiszemelt közvetítőjük, a nem sokkal korábban honvédelmi miniszterből moszkvai nagykövetté lefokozott Révész Géza egyenesen Kádárnak adta át a feljegyzést. Amíg az irodalmi emlékezet kellő szabadságot engedélyez az íróknak, hogy az általa ismeretlen részleteket homályban hagyja, addig a történelmi interpretáció – Szabó Miklós esetében minden belső koherencia, a kimondottan szellemes és logikus okfejtés ellenére – kiszolgáltatott a később napvilágra kerülő adatok „kritikájának”. Ennek fényében az eset valódi méretei a vélténél jóval szerényebbek voltak, jelentése és jelentősége azonban jórészt egybevág Szabó intuícióival.

2. 1961 augusztusában még három halálos ítéletet hajtottak végre 1956-os ügyben Budapesten: kivégezték Nickelsburg Lászlót, a Baross téri felkelőcsoport egyik parancsnokát, valamint két társát, elsősorban a Köztársaság téri lincselésben való részvétel miatt. Pedig a forradalom utáni megtorlás aktív szakaszának már régen vége volt, 1959 végén lezárták a legtöbb bírósági ügyet, újak nemigen indultak, maga Nickelsburg is jogerős életfogytiglani büntetését töltötte Vácott, amikor egy más irányban induló nyomozás véletlenül felfedte a szerepét a Köztársaság téri eseményekben.¹⁰ Bár 1960 végén és 1961 elején félezernél több katolikus pap, egykori szerzetes, kisközösségekben, nem hivatalos hittanoktatásban dolgozó világi személy ellen indult eljárás, 1961 inkább a Kádár-korszak „liberalizálódásának” bevezető szakaszához tartozik, mintsem a kezdeti „vaskorhoz”. Két – igaz, korlátozott – amnesztia (1959, 1960), az internálás megszüntetése (1960), a népbíróságok feloszlátása (1961) jelezte egyebek között a forradalom miatti represszió lezárását. Talán ennél is fontosabb a légkör általános enyhülése, a kampányok hiánya, az életszínvonal állandó és érzékelhető emelkedése – 1961-ben már arról kezdődött vita a magyar irodalmi sajtóban, hogy a túlzott jólét nem ve-

7 Uo. 86. o.

8 Uo. 89–92. o.

9 A szóban forgó pártvezetőségi ülésekről lásd a tanulmány 5. pontját.

10 1956-os Intézet Oral History Archívum, Pásztor Géza önéletréje, 1989.

zet-e a kispolgári lelkület kifejlődéséhez. A „frizsiderszocializmusról” szóló polémia áthúzó-
dott a következő évre is, és írók, publicisták mellett „egyszerű gyári dolgozók” is kifejtették
ezzel kapcsolatos véleményüket. 1961 decemberében Kádár a Hazafias Népfrent Országos
Tanácsának ülésén Méray Tibor egy a londoni *Irodalmi Újság*ban megjelent cikkére reflek-
tálva¹¹ (Méray és az *Irodalmi Újság* neve persze nem hangzott el...) kimondta híres monda-
tát: „Aki nincs a Magyar Népköztársaság ellen, az vele van; aki nincs az MSZMP ellen, az
vele van; és aki nincs a Népfrent ellen, az vele van.”¹²

Ahhoz azonban, hogy ez a tetszetős jelmondat a maga egyszerű formájában („aki nincs el-
lenünk, az velünk van”) működhessék, vagyis a rendszer lényegének megfelelő praktikum-
má, *gyakorlattá* váljon, meg kellett határozni a formulában szereplő pozíciókat. Ez pedig
1961-ben, a többé-kevésbé konszolidálódott viszonyok között még korántsem bizonyult köny-
nyű feladatnak.

A „velünk pozíció” egyszerű meghatározása kétségtelenül kifejezte a nyitást a társadalom
felé. Kifejezte, hogy Kádár és csapata véget kíván vetni az 1956. november 4-én kihirdetett
hadiállapotnak, s a konszolidáció előnyeit valóban felkínálja lényegében mindenkinek, még
azoknak is, akik szemben állnak a rendszerrel, de tartózkodnak ennek kinyilvánításától. A
jelszó meghirdetésekor, 1961 decemberében ebbe a körbe valóban beletartozott, vagy inkább
beletartozhatott minden fontos társadalmi csoport. A városi nagyüzemi munkásság autonóm
intézményeit a hatalom már 1957 őszére felszámolta, letörve az üzemek ellenállását. A ma-
gyar közép- és kisbirtokos parasztság legnagyobb része erre az időpontra már bekényszerült
az 1958 végétől nagy lendülettel szervezett termelőszövetkezetekbe. (A gazdag paraszti réteg
már az 1940-es, 1950-es években elvékonyodott, majd lényegében eltűnt.) A régi középosz-
tályt, a városi kis- és középpolgárságot és az alkalmazotti réteget nem fenyegette többé az
1956 után rettegve várt tisztogatás. Ellenkezőleg, meglepve tapasztalhatták, hogy a hatalom
mintha gesztusokat tenne feléjük: 1960 októberében számottevően megkönnyítették a kül-
földre utazás feltételeit, 1962-ben pedig hivatalosan eltörölték az egyetemi felvételeknél a
származás szerinti nyilvántartást (és az ehhez kapcsolódó hátrányok egy részét). A (politizá-
ló) értelmiség iránytűi, a (népi) írók rendre megszólaltak: 1960 májusában interjút adott Ily-
lyés Gyula, két évvel később Németh László *Utazás* című drámája pedig világosan megfogal-
mazta: az értelmiség kész kiegyezni ezzel a hatalommal, hiszen a „nemzet emelkedése” – „ha
mindent kivonunk, összeadunk” – megvalósulóban van.

A „velünk pozíció” persze nem jelentette azt, hogy a társadalom korlátozott autonómiái-
ért, „emelkedéséért” cserébe egy teljességgel pragmatikus hatalommal kooperál, amelynek
lényegében nincsen más célja, mint magába integrálni ezt a kooperáló (és ezért emelkedő)
társadalmat. Az alkalmazkodás elemeit ez a viszony semmiképpen sem nélkülözhetette. De
ahogyan alkalmazkodnia, „viselkednie” kellett a társadalomnak, ugyanúgy kellett tennie a
hatalomnak is. Emiatt vált a helyzet – mint a szocializmus történetében lényegében mindig –
„bonyolulttá”. A „kivel”, illetve a „ki ellen” kérdést Kádár Jánosnak ugyanúgy fel kellett
tennie, és meg is kellett válaszolnia, mint a magyar társadalomnak – csak éppen neki az adott
időpontban senki sem kínált fel olyan egyszerű formulát, mint amelyet ő Méray Tibortól köl-
csönzött.

11 Méray Tibor: Csodatévők vagy egyszerű emberek. *Irodalmi Újság*, 1961. október 23.

12 1961-ről és 1962-ről lásd a *Beszélő* című folyóirat „Beszélő évek” című rovatát (*Beszélő*, 1997. 3. sz. 88–118.,
4. sz. 66–110. o.), különösen Eörsi István, illetve Tyekvicska Árpád „évezzéit” (uo. 3. sz. 88–101. o., illetve 4.
sz. 66–85. o., valamint *Beszélő évek 1957–1968*. 203–216. o., illetve 247–259. o.).

Az 1950–1960-as évek fordulóján Kádár János számára a legfontosabb kérdés az volt, hogy az 1957-ben, a Molotov-csoport hatalomból való eltávolításával az egyeduralmat végre megszerző Hruscsov milyen politikai irányba fordul. Fontos volt ez Kádár belpolitikai szándékainak és személyes sorsának szempontjából egyaránt. Mindkét szempont, de különösen az első, az 1956-os megrázkódtatások orvoslását és a különböző oldalon szerzett és osztott sérelmek elfeledtetését írta elő. Amennyiben Hruscsov és a Szovjetunió az utódlási harc végeztével az 1953–1956-os desztalinizáció folytatása mellett dönt, az Magyarország és a magyar párt Kádár körül csoportosuló vezetői számára lényegesen könnyebb, gyorsabb és perspektivikusabb konszolidációt ígért volna, mint egy lehetséges másik irány. Ez utóbbi az 1950-es évek második felének lendületéből táplálkozó időleges katonai-stratégiai fölény (interkontinentális rakétafegyverkezés) birtokában egy kifelé konfrontatív, befelé szigorodó rezsim lehetett volna az inkább a szerzett pozíciók védelmére berendezkedő „birodalmi” külpolitikai vonalvezetés helyett az expanzió irányvonala, „forradalmi” jelszavakkal, új célpontokkal, a sorok feszesre zárásával. Hruscsov igen dinamikus egyéniségétől ez utóbbi éppenséggel nem állt távol, ám egyszersmind a desztalinizáció elkötelezettje ezt nem tehetette meg.

1960–1962-ben ez az eldöntetlen dilemma valószínűleg zavarba ejtő villózásként jelent meg Kádár János előtt, aki ekkor még aligha ismerte olyan behatóan a moszkvai belviszonyokat, hogy biztosan tájékozódjék (bár Hruscsovval addig már elég sokszor találkozott). Az 1959-ben tartott XXI. szovjet pártkongresszus semmit sem mondott Sztálinról, a konfrontatív elemek rendre megjelentek a szovjet külpolitikában (a később harmadik világnak nevezett térségbe ekkor kezdődött a szovjet behatolás, például Afrikában Kongóban, Ázsiában Indonéziában, és másutt). 1961-ben a szovjet–amerikai csúcstalálkozó ellenére erőteljesen kiéleződött a nyugat-berlini kérdés, amelyet azután a fal 1961. augusztusi felhúzása „oldott meg”¹³. Ez a konfliktus komoly háborús pszichóziót váltott ki világszerte. Ugyanakkor Hruscsov – s ezt Kádár nagyon jól tudta – szilárdan kiállt a XX. kongresszus irányvonala mellett a kínai pártvezetőkkel kialakult, ekkor már egyre élesebb vitában.¹⁴ Az 1961 őszére összehívott XXII. szovjet pártkongresszusra készült programtervezet előtérbe helyezte a béke megőrzését, lehetségesnek tartotta a békés átmenetet a szocializmusba, és bírálta a dogmatizmust és a szektásságot. Ugyanakkor a kommunizmus felépítését belátható – Amerika „utolérését” egyenesen csekély, húszéves – időtartamra prognosztizálta. Az előbbi tézisek, amelyek jelentős hangsúllyal utaltak a XX. kongresszus nagy újításaira, kellemesen csengtek Kádár fülének – az utóbbiak viszont inkább megriaszthatták a pragmatikus politikust: mi lesz a légváras célok elérésének ára? A kongresszus előtt (és alatt) a szovjet pártvezetés éles vitát folytatott a jugoszláv revizionizmussal – Kádárban még eléggé élénk lehetett a Nagy Imre-ügy emléke ahhoz, hogy ez elégtétellel töltsse el, de a „frontország” státusára semmiképpen sem vágyott. Biztosan tudomást szerezhetett arról is, hogy az Ulánbátorba nagykövetnek száműzött Molotov programtervezetet bíráló elaborátumát ugyancsak szétküldték a pártszervezeteknek.¹⁵ A szovjet párt időnkénti kiszámíthatatlanságára utalt a Kádár számára személyesen fontos Rákosi-

13 Roj Medvegyev szerint a berlini fal felhúzása Hruscsov személyes döntése volt. Roj Medvegyev: *Nyeizvesztijnij Andropov*. Rosztov na Donu, 1999, Feniks, 76–77. o.

14 Lásd Kádár beszámolóját a szocialista országok kommunista pártjainak 1960. június 24-i bukaresti értekezletéről. Békés Csaba: Magyar–szovjet csúcstalálkozók, 1957–1965. In *Évkönyv VI. 1998*. Szerk. Litván György. Budapest, 1998, 1956-os Intézet, 161–162. o.

15 Szabó: i. m. 87. o. Vö. Béládi László–Krausz Tamás: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. Budapest, 1987, ELTE ÁJTK Állam- és Politikatudományi Intézet, 217. o.

kérdés kezelése is: 1960 nyarán a bukott diktátor száműzetése helyéről egyszerre csak Moszkvába utazhatott.¹⁶

A szovjet vezetés soha nem üzent olyasmit a csatlósainak, hogy „aki nincs ellenem, az velem van”. Sztálin idejében csak a „Moszkvával státus” létezett, Jugoszlávia így változott testvérből hirtelen ellenséggé. Az első posztsztálini években a helyzet látványosan megváltozott. Jugoszlávia normalizálhatta államközi viszonyait a Szovjetunióval anélkül, hogy valamennyi lényeges politikai és ideológiai kérdésben egyetértés született volna. Belgrád nem volt Moszkva ellen – és például 1956-ban egy csomó jel szerint ezt mindkét országban úgy értelmezték, hogy akkor „vele van”. Később, 1958-ra a helyzet szép lassan visszafordult a sztálini formula irányába. Az 1960-as évek elején úgy tűnt, hogy Kína, Albánia kommunista pártja és potenciálisan egy sor más párt is hasonló helyzetbe kerülhet. Kádár számára, akit személyesen Hruscsov és a szovjet pártelnökség iktatott a hatalomba 1956-ban, ez az eshetőség riasztó és elképzelhetetlen maradt.

Külön utat nem választott hát, de éppen az 1960-as évek elején néhány erőteljes gesztussal jelezte, hogy *melyik Moszkvával van*. A kintről feltett „kivel” kérdésre Kádár a befelé felmutatott „ki ellen” kérdésre adott válasszal felelt. Az 1961-es „szervezkedésre” adott kemény választól az 1962. augusztusi KB-határozaton át egészen a Hruscsov megbuktatásakor tett gesztusokig egyetlen ív vezet: a hazai sztálinistákkal való felemás leszámolásé. Ez az ív egyértelművé tette: a Kádár-rendszer nemcsak 1956-os frontális ellenfeleivel, illetve a revizionistákkal, hanem a sztálinistákkal szemben is „zár”. Más megítélés alá esik a társadalom *en masse*, és más alá a politikai elit. Az előbbi, ha nem konfrontálódik, a rendszerrel „van”. Az utóbbi esetében azonban előfordulhat, hogy valaki a rendszer oldalán állónak tudja magát, mégis kiderül, hogy – mivel „rossz módon van velünk” – „ellene van”.

Amennyiben Kádár e játékban önálló kezdeményezésre gondolt volna, állandó „ütőkártya” állt volna a rendelkezésére. Rákosi Mátyás kizárása a pártból, elítélése hibáiért és büneiért mindennél nagyobb hangsúllyal utalt volna a magyar pártvezető elkötelezettségére a XX. kongresszus elvei mellett. Az óvatos Kádár számára talán túlságosan nagy hangsúllyal is. Megelégedett tehát azzal, hogy figyelgette Rákosi magyarországi kapcsolatait.¹⁷ A volt diktátor bárminő elítélésének elsősorban nemzetközi visszhangja s jelentős hazai politikai-lélektani hatása lett volna. Az elsőt, a „feltűnést” Kádár nem szerette, és kerülte. A tömegreakciókat bizonyára túlságosan kiszámíthatatlannak ítélte. Rákosinak a vezetésben nemigen akadtak már elkötelezett hívei, de az óvatosan próbálgatott új politikát rosszállóan figyelő „elégedetlenek” annál inkább. Kádár saját 1956. tavaszi emlékeiből (amikor maga is „elégedetlen” volt, sőt ellenzék is létezett) tudhatta: mekkora erőziót okozhat ez a jelenség a hatalmi gépezetben. Ha tehát egyértelművé akarta tenni rendszere, politikája határait, s azt jelezni is kívánta kifelé és befelé egyaránt, akkor sokkal többet érhetett egy kisebb jelentőségű csoporttal szembeni egyértelmű és kemény gesztus. Egy kis szervezkedéssel szemben például, valahol a hatalom sáncain belül...

3. 1961. augusztus 28-án a Belügyminisztérium II. (Politikai Nyomozó) Főosztálya jelentést küldött az állambiztonságért felelős miniszterhelyettesnek. Ebben az 1960 őszi szervezkedés miatt őrizetbe vett Fekete Lajos volt honvédtiszt és két társa vallomása alapján közölték, hogy „Szalai József honvéd alezredes körül destruktív, pártellenes nézeteket valló csoport alakult ki, amelynek tagjai elégedetlenek a Párt és a kormány politikájával, töreked-

16 Feitl István: *A bukott Rákosi*. Budapest, 1993, Politikatörténeti Alapítvány, 47–52. o.

17 Uo. 52. o.

nek annak megváltoztatására”¹⁸. Az információ nyomán bizalmas nyomozást vezettek be, amely megállapította, hogy nevezett és csoportja („viszonylag zártkörű baráti társaság” – itt kilenc név felsorolása következett) 1956 után együtt szolgált a karhatalomban. Azóta is összejárnak (lakáson vagy kiránduláson találkozhatnak), ahol közös karhatalmi élményeken túl politikai kérdéseket vitatnak meg, és közös álláspontjukat „a destruktív hangnemben kialakított szektás nézetek hangoztatása jellemzi. Elégedetlenek a párt politikájával, keveslik az ellenforradalmi tevékenység miatt alkalmazott felelősségre vonást, nem helyeslik a Párt személyi politikáját, saját és volt karhatalmista társaik pozícióival elégedetlenek. Igyekeznek egymást segíteni, pozícióba juttatni.” Egyesek becsmérlően emlegetik a párt és a kormány vezetőit, „rózsaszín szociáldemokráciának” tekintik a helyzetet.

1961. augusztus 1-jén – folytatta a jelentés – jelentősen aktivizálódtak. Ekkor került ugyanis napirendre a Magyar Néphadsereg átszervezése. Szalai és társai elégedetlenségét elsősorban Csémi Károly vezérőrnagy hadseregarancsnoki kinevezése váltotta ki. Az ügyet előbb megvitatták, majd a kilencek egyike, Laáb Antal alezredes, a Honvédelmi Minisztérium pártbizottságának titkára augusztus 8-án „egyéni ügyben” kihallgatást kért Czinege Lajos honvédelmi minisztertől, akinek feltette a kérdést: „milyen alapon lett Csémi kinevezve?”

Innentől a jelentés kissé szűkszavúvá és némileg zavarossá válik. Czinege – bár ezt inkább a későbbi iratokból tudjuk – egyszerűen kirúgta Laáb alezredest, aki beszámolt az esetről Szalainak és barátainak. Akik, legalábbis a jelentés szerint, sok mindent fontolóra vettek, töprengtek, mit is tegyenek, tenni azonban vajmi keveset tettek. A tervezettség szintjén szó esik a jelentésben a megnevezettek közös, demonstratív leszerelési kérelméről éppúgy, mint arról, hogy „maradnak”, és harcolni fognak, valamint a Csémi múltjával kapcsolatos adatok terjesztéséről, de valamiféle „petíciós nyomásról” is – a csoport „tekintélyes régi elvtársakat” kívánt felhasználni, hogy azok mozgósítsák az ügyben az MSZMP KB-t. Miután a párt Laábot felelősségre vonta, néhányan ismét fontolóra vették, hogy beadják a leszerelési kérelmüket. Ezt megint csak elvetették, de továbbra is próbáltak híveket toborozni. Szalai alezredes, a *Honvédségi Szemle* című belső katonai folyóirat szerkesztője ennek érdekében „fel akarta használni pozícióját”.

Mivel az összefoglaló szerint Szalai és társai destruktív különvéleménye alkalmas arra, hogy aláassa a hadsereg egységét és fegyelmét, s mivel ehhez másokat is igyekeztek megnyerni, cselekményük a Katonai Büntető Törvénykönyv (1948: LXII. tv.) 1. fejezetének 35. paragrafusa szerint bujtogatásnak minősíthető, amelynek büntetése öt évig terjedő börtön. A jelentés – eddigi tartalmának némileg ellentmondóan – itt leszögezte, hogy az említetteknek „befolyásuk nincs”, de „ismertek”; az „eddigi feldolgozó munka felső kapcsolatra vagy más kifejezetten illegációra utaló jelzést nem eredményezett”. Ennek ellenére a jelentés javasolta a titkos operatív eszközökkel szerzett dokumentumok „jogi érvényűvé tételét” – vagyis nyílt nyomozást, kihallgatások foganatosítását, Szalai József alezredes előzetes letartóztatását és két további, egyelőre szabadlábon hagyandó honvéd törzstiszt (közülük az egyik Laáb alezredes) ellen az eljárás megindítását.

Az iratokból nem derül ki egyértelműen, hogy a csoport létéről a hatóság honnan szerzett tudomást. Fekete Lajos „volt honvédtisztet” immár gépkocsiszerelőként szeptember 19-én valóban kihallgatták a Gyorskocsi utcában, ahol a vizsgálat alább ismertetendő szempontjainak messzemenően megfelelő vallomást tett.¹⁹ Bár az iratok szerint Feketét nem is egyszer, hanem

18 Történeti Hivatal (a továbbiakban TH) V-146 682. sz. vizsgálati dosszié Szalai József és társai ügyében. 9–17. o. A dossziét eredetileg a BM II/8. Osztály nyitotta, 10-52554. számon. A nyomozás kezdetének időpontja 1961. szeptember 4., befejezésének időpontja 1961. szeptember 20. A következő idézetek ugyaninnen.

legalább kétszer (de lehet, hogy háromszor) tartóztatták le 1957–1960 között, az erről szóló dokumentumok nem maradtak fenn. Sőt, furcsa módon Fekete neve a fennmaradt állambiztonsági operatív nyilvántartásban sem szerepel. Lehetséges, hogy Fekete – aki szintén karhatalmista volt 1956 után, ahogyan Szalai és az ügy szereplői közül majdnem mindenki – ebben az ügyben egyszerűen az ügynök szerepét játszotta. De könnyen lehet, hogy csak a „legendáét”. Fekete ugyanis csupa 1960 januárja előtti eseményről vallott, mert mindenki egybehangzó tanúságtétele szerint ezután nem is találkozott Szalaiékkal. Az ügy operatív előzményeiben viszont semmiféle ügynöki jelentés vagy más ügyből csatolt vallomás nem található. Ezzel szemben megtalálható Péteri Istvánnak, az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya vezetőjének Czinege Lajoshoz írott 1961. augusztus 9-i levele, amelyhez csatolta Laáb alezredes előző napi (tehát a Czinegével való szóváltás napján tartott) meghallgatásáról készült jelentését, valamint a Laábbal ott helyben íratott, a KB-nak címzett feljegyzését.²⁰ Hogy a másolatot Czinege vagy Péteri küldte-e az állambiztonságnak, nem derül ki. Sokkal valószínűbb tehát, hogy az állambiztonság a párt vagy a minisztérium jelzése nyomán kezdett dolgozni.²¹ A pártügy következményeként kezdődő nyomozásra utal az is, hogy a következő dokumentum – immár valódi operatív termék: Szalai József lakásának lehallgatása – augusztus 11-én készült.²² A feljegyzés készítője láthatóan tökéletesen tájékozatlan volt, ami ugyancsak arra utal, hogy a vizsgálat nem Fekete korábbi információinak birtokában indult.

Eltelt egy hét, mire hivatalosan elrendelték a vizsgálatot. Ahhoz képest, hogy a pártapparátusból érkezett jelzést követő 48 órán belül a lehallgatókészülék már ott volt Szalai alezredes lakásán, a jelentés megfogalmazásáig szembeötlően hosszú idő telt el, majd újabb egy hét szünet következett. Nyilvánvalónak látszik, hogy a nyomozó, illetve a vizsgálati szervek „föllött” valamiféle egyeztetés zajlott, miközben tovább figyelték a „szervekedőket”, akiket operatív „játszmákkal” is befolyásolhattak – bár iratok ezt nem tanúsítják. 1961. szeptember 7-én azután Biszku Béla belügyminiszter jóváhagyta Szalai őrizetbe vételét (ezt a határozatot Czinege Lajos honvédelmi miniszter is láttamozta), ami még aznap, házkutatással egybekötve meg is történt.²³ Ugyancsak szeptember 7-én vették őrizetbe Laáb Antalt és Supka Kálmán alezredest, a HM Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnökség Területi Szervek Osztálya vezetőjét.²⁴ Szeptember 12-én, majd 18-án újabb két honvédtisztet vettek őrizetbe.²⁵

19 TH V-146 682/1. 149–154. o.

20 TH V-146 682. 176–182. o. Valószínűleg ezzel egyidejűleg küldték el Czinegének Laáb korábbi ügyeinek dokumentumait (ezekben ő maga a feljelentő).

21 Elképzelhető egy további eshetőség is, erről lásd a 4. pontot.

22 TH V-146 682/1. A BM II. Főosztály jelentése augusztus 14-én kelt, és a „Szalai József honv. alezredes ügyében folytatott felderítés során” keletkezett adatokat foglalja össze, de csak az augusztus 11-i lehallgatás eredményeit tartalmazza – valószínűleg azért, mert pillanatnyilag Czinege és/vagy Péteri feljelentésén kívül nem is volt más. Erre utal az is, hogy az ügy későbbi tempójához képest későn, csak két hét múlva készült az első összefoglaló – fentebb ismertetett – jelentés. Az augusztus 28-i jelentés mellékleteként összefoglalták az operatív szakasz addigi eredményeit, amelyek azonban alig mentek túl az augusztus 14-én rögzített első eredményeken, s csak Szalai kijelentéseit tartalmazták, lásd TH V-146 682. 15–17. o.

23 Uo. 18–26. o.

24 Uo. 98–100. o., illetve 189–193. o.

25 Szeptember 12-én Jakabfi László századost, a Magyar Néphadsereg MSZMP-bizottságának instruktóráját (uo. 263–266. o.), szeptember 18-án pedig Szabó Nagy László őrnagyot, a HM Politikai Főcsoportfőnökségének munkatársát (TH V-146 682/1.) tartóztatták le.

Rendkívül intenzív kihallgatási szakasz után a nyomozást szeptember 21-én, az első le tartóztatást követő két hét múlva (!) le is zárták, s az iratokat átküldték az ügyészségre.²⁶ Október 5-én a Budapesti Katonai Bíróság dr. Karikó Sándor hadbíró őrnagy vezette tanácsa meg is hozta az ítéletet: az elsőrendű vádlott Szalai Józsefet négyévi börtönre, lefokozásra, Laáb Antal három évre, Supka Kálmánt egy évre ítélték bujtogatásért. A további két vádlott rövidebb tartamú büntetést kapott.²⁷ November 10-én a Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa jogerőre emelte az összes ítéletet, visszautasítva a vádlottak és védőik enyhítésért való fellebbezéseit.²⁸ A letartóztatástól a jogerős ítéletig alig több mint két hónap telt el – olyan korszakban, amikor politikai ügyekben nem számított ritkaságnak az egyéves eljárás, de gyakorta előfordult másfél-kétéves procedúra is. A sietség ebben az esetben igen feltűnő.

Ezt persze indokolhatta az a tény is, hogy a hadsereg átszervezésének időszakában, ráadásul a nyugat-berlini válság okozta háborús pszichózisban mindenfajta fegyelemsértés fokozott veszélyt jelentett. Az átszervezések alkalmával szokásos kádermozgás mindig érdeksérelmekkel s ennek nyomán konfliktusokkal jár. Nyilván előfordulhatott a hadseregben korábban is a vezetők kinevezése elleni (ráadásul pártszerű) tiltakozás. Az ilyen ügyeket megoldani hivatott fegyelmező eljárások és eszközök rendelkezésre állottak. A minisztériumi pártbizottság titkára nem volt akárki. A történetek addig a pontig, amíg Laáb alezredes kihallgatásra jelentkezett, s ott egyéni panaszaként kifogást emelt Csémi Károly kinevezése ellen, akár a Magyar Néphadsereg felső vezetésében keletkezett komoly, de nem megoldhatatlan személyzeti (vagy fegyelemsértési) ügynek is felfoghatók lettek volna. Czinege miniszter azonban, ahogyan az állambiztonsági iratok érthetően tompított megfogalmazásából is kiviláglik, feltűnően durván utasította ki a szobájából Laáb alezredest, majd egy órán belül azonnal hívatta, s Kárpáti Ferenc alezredes, néphadsereg-párttitkár jelenlétében „kihallgatta” arról, hogy kik „bujtották” fel. Egyben közölte vele, hogy „letörnek minden szervezkedést”²⁹. A hadseregvezetés tehát tudott az átszervezéssel kapcsolatos elégedetlenségről. Szalai, Laáb és a többiek esetében azért döntöttek úgy, hogy az ügyet állambiztonsági útra terelik, mert egyrészt az elégedetlenség az ő esetükben átlépett egy kritikus határt, másrészt az ügy felhasználhatónak látszott más, a konkrét eseten túlmutató célokra. Ehhez persze arra is szükség volt, hogy az ügyet a kellő stádiumban leplezzék le – vagy ha a szervezkedés idáig nem jut el, oda juttassák.

A hadsereg-szervezeti kérdések taglalását ezért itt akár el is hagyhatnánk. Két mozzanat azonban feltétlenül említést érdemel, jellemző módon mindkettő 1956-ra utal vissza. A forradalomban csúfosan leszerepelt hadsereg politikai elkötelezettségét kettős politikai kontroll-szervezet volt hivatva biztosítani 1956 után: az újjászervezett néphadsereg pártbizottsága, valamint a vezérkar Politikai Csoportfőnöksége. A két szervezet kezdetől kutya-macska viszonyban, állandó hatásköri villongások közepette élt együtt. A politikai és hadseregvezetés egyaránt – a „szervezkedéstől” valószínűleg teljesen függetlenül – a „szektás erők” gócpontjának tekintette a Politikai Csoportfőnökséget, s már korábban elhatározta megtisztítását. Ehhez kapóra jött, hogy a „szervezkedésben” érintettek egy része e szervezeti egység alárendeltségében dolgozott. Az 1956 után létrehozott pártszervezetek (választott testületek) csökkentették a politikai tisztek hatáskörét, akik mindent elkövettek, hogy visszaszerezzék azt. Jellegzetes ebből a szempontból az egyik gyanúba kevert „szervezkedő”, az utóbb „feltáró

26 Uo. 211. o.

27 Uo. 213. o. A Budapesti Katonai Bíróság, B. I. 0099/1961. sz. ítélete.

28 Uo. 213. o. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 00101/1961. sz. ítélete.

29 Uo. 91–127. o. Benyák György őrnagy s. k. feljegyzése, 1961. szeptember 14. Vö. TH V–146 682. 116–122. o. Laáb Antal kihallgatási jkv., 1961. szeptember 7.

vallomást” tett Benyák György őrnagy (Szalai József helyettese) véleménye. Benyák szerint a hadseregben lévő két politikai apparátus nehezíti egymás munkáját, „nézeteltérések és veszekedések segítik azoknak a személyeknek a tevékenységét, akik az ellenforradalom előtt is politikaimunkás-ellenesek voltak”³⁰. Ebben a helyzetben egyes parancsnokok „nyugodtan folytathatják kétkulacsosságukat, pártszerűtlen magatartásukat”. A hadsereg pártbizottsága mit sem tesz ez ellen, ráadásul Révész Géza honvédelmi miniszter és Marosán György, a hadsereget felügyelő KB-titkár felé „úgy adják el magukat”, mint akik a Politikai Csoportfőnökségen lévő „szektások ellen megvédik a párt irányvonalát [...]. A választott szervek fetisizálják, s a politikai helyettesektől akarják megvédeni a pártszervezeteket.” A huzavona éppen a „szervezkedéssel” egyidejűleg Dapsi Károly vezérőrnagy politikai csoportfőnök leváltásával végződött, aki nagyüzemi párttitkárként folytatta pályafutását. Az időbeli egybeesés miatt a korábban említett politikai folklór Dapsit megtette az „összeesküvés” vezetőjének. Ezt a lehetőséget a vizsgálat sem zárta ki, a szerveket „érdekelte” a személye – de valószínűleg csak azért, mert tudtak pozíciója meggyengüléséről. A jelek szerint Dapsi leváltását a Marosánnal kialakult személyes konfliktusa miatt már korábban elhatározták.³¹ Dapsit egyébként a „szervezkedők” ugyanolyan karrieristának, revizionistának tartották, mint Kárpáti Ferenc hadsereg pb-titkárát, vagy éppen Csémit. (Kárpáti elődje egyébként éppen Dapsi volt.) Az átszervezés eredményeképpen a csoportfőnökséget alaposan megtisztították.

A másik mozzanat Csémi Károly személyével függött össze. A „szervezkedők” szerint a kinevezett hadseregarancsnok (és későbbi honvédelminiszter-helyettes) ifjúkorában Csehszlovákiában tagja, sőt járási vezetője volt egy jobboldali radikális (az ő megfogalmazásukban: „nyilas”) ifjúsági szervezetnek.³² Ennél súlyosabb és közelebb volt az a vád, amely szerint Csémi 1956-ban rokonszenvezett a felkeléssel, 1956 után „ellenforradalmár” tiszteket igyekezett menteni, s a Tiszti Nyilatkozatot csak olyan írásos megjegyzéssel írta alá, hogy szovjet tanácsadókkal nem hajlandó együtt dolgozni.³³

A „szervezkedők” (a végül elítéltek és a gyanúba hozottak egyaránt) szembeötlően egységes szociológiai háttérrel és szinte azonos „karrierúttal” jellemezhetők. Valamennyien az 1920-as évek elején születtek, 1948–1949-ben pártajánlásra (ritkábban pártutasításra) kerültek a hadseregbe, ahol a Kossuth vagy a Petőfi Akadémia egyéves politikai tiszti tanfolyamát elvégezve tisztté avatták őket.³⁴ Többük karrierje már 1953-ban megtört (visszaküldték őket tanulni), 1956 után pedig minden esetben lefékeződött, mivel újabb egy-két éves tanulásra kötelezték őket. Közben azonban 1956-ban valamennyien karhatalmi szolgálatot telje-

30 TH V-146 682/1. Benyák György őrnagy s. k. feljegyzése, 1961. szeptember 14., 91–92. o. A következő idézetek ugyaninnen.

31 TH V-146 682. 45–47. o. Szalai József kihallgatási jkv., 1961. szeptember 9., 138–139. o. Laáb Antal kihallgatási jkv., 1961. szeptember 9., 211–214. o. Supka Kálmán kihallgatási jkv. stb. Az egyik vallomás szerint a „szókimondó” Dapsi Marosánnal folytatott egyik vitája során összetört egy üvegszalt a KB-titkár dolgozószobájában.

32 Ez az állítás megfelelt a valóságnak. Biszku Béla szerint Csémi ezt az „ifjúkori botlását” jelentette a pártnak, s emiatt 1951-ben fegyelmiben is részesítették. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) M-KS-288-4/44. ő. e.

33 TH V-146 682. 177–179. o. Péteri István jelentése a honvédelmi miniszter Laáb alezredes elvtárral kapcsolatos bejelentése kivizsgálásáról, 1961. augusztus 9.

34 A következőkben leírt forrásai a vizsgálat során felvett önéletrajzok. A tisztté avatást követően általában igen magas beosztásokat kaptak; jellemző, hogy az 1949-ben végzett Szalai 1950-ben már hadosztályparancsnok, 1952-től pedig a Zrínyi Akadémia hadtörténeti tanszékének vezetője volt.

sítettek nagyrészt ugyanott. Közvetlenül november 4-e után a pártközpont őrségében találkoztak, 9-étől pedig a Hunyadi laktanyában szervezték a karhatalmat. Később ez az egység a Belügyminisztérium Forradalmi Karhatalmi Ezrede 3. zászlóaljaként teljesített szolgálatot Orbán Miklós államvédelmi ezredes parancsnoksága alatt.³⁵ A „hunyadi” közös múlt a későbbi megegyező politikai vélemények legerősebb (a közös karrierütnél sokkal erősebb) hivatkozási alapjává vált. A „szervezkedők” önmagukat nem is elsősorban honvédtisztekként, politikai tisztekként, párttagokként, kommunistákként stb. határozták meg, hanem karhatalmistákként, sőt az ezen belüli elittel azonosított „hunyadiakként”, akik soha meg nem inogtak, ellenkezőleg, ők voltak a „néphatalom” igazi védelmezői. Helyesebben: lettek volna, ha 1956 decemberétől kezdve nem „szabotálták” volna a tevékenységüket, ha a karhatalom feloszlatása után nem kerültek volna rendre hátrányos helyzetbe a „helyezkedőkkel”, a „karrieristákkal” szemben. Legalábbis ők így élték meg.

Csémi Károly, aki a forradalom alatt a kecskeméti hadosztálynál teljesített szolgálatot, maga is karhatalmi ezredparancsnok volt 1956. november 4-e után. Ugyanakkor a jelek szerint Csémi karrierjén is ott maradt az a bizonyos néhány „petty”, mint számos a második szovjet intervenció után egyébként jó érzékkel a helyes oldalra álló katonatisztén. A nemzeti követelésekkel való kisebb-nagyobb azonosulás alól a fiatal, „népi származású” tiszti gárda kevés tagja tudta kivonni magát. A hadseregben a Tiszti Nyilatkozat aláírása után lezajlott egy tisztogatás, amely azonban a későbbi években nem folytatódott – még a Nagy Imre-perrel kapcsolatban sem, noha erre volt bizonyos esély.³⁶ Csémi előrelépése azt jelezte, hogy a pártvezetés a nagyobb szabású haderőfejlesztés során nem kívánja tekintetbe venni a „pettyeket”. Az ezekre vonatkozó 1957 óta érvényesülő hallgatólagos amnesztia továbbra is érvényes maradt. Az új néphadseregben az előremenetel alapjának sokkal inkább a Kádár-féle politikai és az általa kinevezett katonai vezetéshez való személyes lojalitást tekintették, semmint valamiféle fundamentalista-kommunista elvi szilárdságot. Ahogy a „szervezkedőkhöz” sok tekintetben hasonló nézeteket valló Kossovics Gyula ezredes, politikai csoportfőnök-helyettes fogalmazott: „Ha jó volt Csémi 1945-ben párttagnak, a Szovjetunióban a Frunze Akadémia hallgatójának, Rákosiék alatt és Farkas Mihálynak hadosztályparancsnoknak, az ellenforradalom után karhatalmi ezredparancsnoknak, a hadsereg párt végrehajtó bizottság [sic!] tagjának és a Zrínyi Akadémia parancsnokának, akkor ki az a barom, aki kifogásolhatja, hogy nem jó hadseregparancsnoknak!”³⁷

35 A 3. zászlóalj parancsnoka Orbán Miklós ezredes, helyettese Brilló János honvéd ezredes (eredetileg az ügy gyanúsítottja volt, később csak tanúként hallgatták ki), a politikai helyettes Laáb Antal alezredes (II. rendű vádlott), törzsfőnök Szalai József alezredes (I. rendű vádlott) volt. Az 1. század parancsnoka Supka Kálmán alezredes (III. rendű vádlott), a 2. század parancsnoka Somogyi őrnagy, a 3. század parancsnoka Urbánczki alezredes, a 4. század parancsnoka Szabó Nagy László őrnagy (V. rendű vádlott) volt. Jakabfi László százados (IV. rendű vádlott) a törzs technikai részlegében teljesített szolgálatot. A karhatalom szervezésének időszakáról árnyalt elemzést ad Szakolczai Attila: A fegyveres erőszakszervek restaurálása 1956–1957 fordulóján. In *Évkönyv VII. 1999. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Standeisky Éva, Rainer M. János. Budapest, 1999, 1956-os Intézet, 18–60. o. (A továbbiakban *Évkönyv VII. 1999.*)

36 A Nagy Imre-perrel kapcsolatos 1957. decemberi politikai döntés alkalmával szóba került a Horváth Mihály és Kovács Imre vezérőrnagyok elleni eljárás, ezt azonban a KB elvetette, lásd Döntés a Nagy Imre-csoport ügyében. A Központi Bizottság zárt ülése 1957. december 21-én. Közreadja Ripp Zoltán. *Múltunk*, 1990. 4. sz. 159–180. o.

37 TH V–146 682/1. Benyák György őrnagy s. k. feljegyzése, 1961. szeptember 14., 114. o.

Márpedig a „szervezkedés” semmi mást nem „akart”, mint fellépni e személyzeti döntés ellen. Csémi kinevezése volt az a szikra, amely lángra lobbantotta az egykori karhatalmisták sértettségének, mellőzöttségtudatának hangulati parazsát. Amit ennek hatása alatt fontolóra vettek (csoportos leszerelés, tiltakozó petíció a párt KB-nak, egyes KB-tagokkal való beszélgetések, illetve a Szalai szerkesztette *Honvédelmi Szemle* című folyóirat felhasználása a karhatalmisták, spanyolok stb. „népszerűsítésére”, beadvány a Központi Ellenőrző Bizottsághoz Csémi Károly múltjáról stb.), meglehetősen veszélytelennek tűnt. Annál is inkább, mert minden a tervezetés stádiumában maradt. Az augusztus első napjaiban a Néphadsereg téri hivatali szobákban, majd a következő napokban a Balaton utcai szolgálati lakásokban, többnyire bőséges italfogyasztás mellett zajló beszélgetésekből nemhogy valódi cselekvés, de semmilyen cselekvési program, elgondolás nem körvonalazódott. Ami történt, baráti eszmecserénél *alig* volt több. De éppen ez az *alig* jött kapóra – a honvédség személyzeti ügyét ez tette alkalmassá sok minden másra...

4. Azt, hogy a volt „hunyadiak” (és más karhatalmisták) a feloszlást követően is gyakorta találkoznak különféle éttermekben (Gundel, Százéves), családotul, italozással egybekötve idézik fel a dicső (közel)múltat, és (ezenközben) „szidják a rendszert”, az állambiztonsági szervezetben bizonyosan tudták akkor is, ha 1961. augusztus közepe előtt „nem voltak szorosan rajta” Szalai alezreducen és társain. Azt más forrásokból, *ex officio* is tudhatták, hogy a hunyadiak érdeklődésének középpontjában személyzeti-személyi ügyek állnak. Szalai is, Laáb is, de esetenként más érintettek is gyakran küldtek feljelentéseket különféle szerveknek tisztársaik 1956-os viselt dolgairól.³⁸ Az sem lehetett titok, hogy beszélgetéseik, feljegyzéseik „tárgya” Kádár Jánostól, Münnich Ferenctől, Marosán Györgytől tábornokokon át a HM egy sor tisztjéig terjed (akiket csak mint „revizionistákat” emlegetnek), akiket az amnesztia kapcsán az „ellenforradalmárokkal”, a téesszervezéssel összefüggésben a „kulákokkal”, továbbá a „maszekokkal” való „engedékenységgel” vádolnak. A „szervek” tudhatták, hogy a „hunyadiak” sértettek, megbántottak, hogy többre hivatottnak érzik magukat, akárcsak azt, hogy egy esetleges „ellenforradalmi veszélyhelyzet” idején magukat tartják a rendszer egyetlen támaszának, s ennek érdekében igyekeznek tudni egymás hollétéről, elérhetőségéről. Hozzájuk hasonlóan gondolkozhatott az 1956 végén az állambiztonsághoz visszahívott volt ÁVH-s tisztek többsége is. Talán még kellemetlen is lehetett Mérő Károly alezreducs osztagvezető beosztottjainak, a gyanúsítottakat kihallgató Halustyik Mihály őrnagynak, Kása Tibor századosnak, Pázsiczky Sándor őrnagynak, Szegedi V. Tibor őrnagynak, Végső Gyula főhadnagynak, hogy a saját meggyőződésükhöz igen közel álló elvtársakat kell faggatniuk. Ám tették a dolgukat – tapasztalatuk éppenséggel bőven volt, hiszen Halustyik, Pázsiczky, Szegedi és Kása is tagja volt annak a Rajnai Sándor vezette különleges csoportnak, amely 1957–1959-ben az 1956-os „ellenforradalom fő felelőseinek” ügyében (a Nagy Imre-ügyben is) lefolytatta a vizsgálatot. A jelen nyomozás elrendelését is Rajnai engedélyezte...³⁹

Ami a beszélgetésnél (*alig*) volt több, ami a szervezkedési vád alapját szolgáltatta, az az érintettek kapcsolathálója. Nem is elsősorban a szolgálati kapcsolatoké. Szalaiék ugyan számos hozzájuk hasonló korú, múltú és meggyőződésű tisztársukat megkeresték a minisztériumban, hogy azok is tiltakozzanak Csémi kinevezése ellen, ám ezek meglehetősen langyosan fogad-

38 Szalai egyik kihallgatása során meg is jegyezte, hogy ha valakiről ők feljelentést készítettek („komoly terhelő adatok alapján”), igen nehezen vagy egyáltalán nem távolították el az illetőt az állásából. TH V-146 682. 63–66. o. Szalai József kihallgatási jkv., 1961. szeptember 14.

39 Uo. 18. o. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1961. szeptember 4.

ták az akár a csoportos leszerelésre, akár a „harc” aktívabb formáira vonatkozó ötleteket. (Persze kategorikusan el sem vetették azokat, s ez jó néhányuk esetében legalábbis tiszti rendfokozatukba, karrierjükbe, párttagságukba stb. került.) Laáb alezredes a vizsgálat során legalább tucatnyi nála idősebb, beosztásban feljebbvaló táborno­kot és tisztet sorolt fel, akik szerinte ugyancsak nem értettek egyet a személyzeti döntésekkel. A Czinégét felkereső miniszteriumi párttitkár abban a hiszemben kopogtatott a miniszteri ajtón, hogy mögötte áll a tábornoki és tisztikar „egészséges” része. Nem állt mögötte, ellenkezőleg. Dapsi Károly csoportfőnök például saját leváltása után órákkal így förmedt rá Benyák őrnagyra: „Téged külön akarlak figyelmeztetni, Benyák, fogd be a szádat, ne pofázzál, értékelj helyesen az eseményeket, amihez röviden csak annyit tudnék hozzáfűzni, hogy nagyon helyes volt a párt határozata, hogy engem levált, én teljes mértékben egyetértek vele, minden másfajta álláspont helytelen és rossz...”⁴⁰. A „szervekedők” voltaképpen csak naivak voltak, mert Laáb balul sikerült akciója után sem „értékelték helyesen az eseményeket”, s alacsonyabb rangú miniszteriumi elvtársaik mellett más kapcsolataikat is mozgósítani igyekeztek.

E kapcsolatok forrásvidéke természetesen nagyrészt ugyanúgy a karhatalom volt, mint a tiszti kapcsolatoké. Valóban Szalai József jutott a legkonkrétabb elgondolásokig. Ő elsősorban KB-tagokat próbált megcélozni – nem sok sikerrel. Tervezte, hogy felveszi az érintkezést Nógrádi Sándorral, a KEB elnökével, de ebből végül semmi sem lett. A különféle, egymásnak el­lentmondó vallomásokban felbukkant több név, de Szalai bizonyosan csupán három emberrel beszélt: Orbán ezredessel, a volt parancsnokával, Bartos Antal belügyminiszter-helyettessel, gyermekkori barátjával, valamint Sallai Elemér honvéd alezredessel, a Partizánszövetség egyik titkárával. Valamennyien a körülményekhez képest politikailag korrekt választ adtak Szalainak. Orbán lakonikusan annyit mondott: „szél ellen nem lehet pisálni”⁴¹. Bartos szerint ugyan a párt személyzeti politikája valóban „revizionista”, de semmit sem szabad tenni, legkevésbé „szervekedni”. „Itt sumákolni kell” – mondotta –, mert „ha nehéz lesz a helyzet, akkor szükség lesz az ilyen emberekre”, de addig a lehető legjobban kell dolgozni. Sallai elutasította Szalai „ötletét”, miszerint írjon olyan hangulatjelentést, mely szerint a volt partizánok és ellenállók ellenzik Csémi Károly kinevezését. A határőrség egyik vezetője, a belügy egyik feje és egy politikailag jelentős társadalmi szervezet vezető tisztségviselője – Szalai buzgalma valóban kitérítette az ügy dimenzióit, túl a honvédség berkein. Ez már nem személyzeti, hanem politikai kérdéssé vált.

Sőt, annál is többé, külpolitikaivá. A „szervekedőknek” voltak értesüléseik a szocialista tömböt megosztó ideológiai és stratégiai vitákról; rokonszenveztek az 1957-ben háttérbe szorított Molotov-féle sztálinista irányzattal, ahogyan Kína mellett álltak a szovjet–kínai vitában is. Ezzel együtt Laáb ezredes a HM szovjet tanácsadóit szerette volna informálni Csémi Károly múltjáról, illetve a vele kapcsolatos nyugtalanságról – el is jutott a magas beosztású tábornokok egyik tolmácsához, Smokai Ferenc századoshoz. Bár a tanácsadók (vagy Smokai) válasza több verzióban is fennmaradt, valamennyi kategorikusan elutasító volt. A szovjetek (természetesen) tudtak a kinevezésről, s azt a magyarok belügyének nyilvánították. Hogy ehhez azt fűzték hozzá, hogy ha baj lenne, „rövid úton, pár óra alatt meg lehetne oldani ezt a kérdést a [magyar] hadsereg feloszlásával”, vagy csak annyit, hogy mindegy, ki kapja Csémi beosztását, „mert a szovjetekkel együtt kell működni” (szintetikus változatban: a szovjeteket „nem érdeklik a személyek, csak az, hogy vagy együtt haladunk velük, vagy eltipornak

40 TH V–146 682/1. Benyák György őrnagy s. k. feljegyzése, 1961. szeptember 14., 122. o.

41 TH V–146 682. Szalai József kihallgatási jkv.-ei. A következő idézetek ugyaninnen. – Orbán és Sallai egyébként az ügyről készült első összefoglaló feljegyzésben mint Szalai „csoportjának” tagja szerepelt.

bennünket”), szinte mindegy.⁴² Ezzel viszont az ügy átlépett minden politikai határt. Mivel az iratokból nem állapítható meg egyértelműen, mikor is beszélt Laáb alezredes a tolmáccsal (valószínűleg még miniszteri kihallgatása előtt, augusztus 7-én), az is lehetséges, hogy a szovjetek tájékoztató (vagy tájékozdó) jelentése döntötte el, hogy az ügyben szereplő személyek állambiztonsági megfigyelés alá kerülnek.

Szeptemberben, Szalai, Laáb és Supka alezredek letartóztatása után akadt a baráti körben két „hunyadi”, aki tovább folytatta ugyanezt: miközben a minisztériumban már mindenki rémülten húzódott el Jakabfi László századostól és Szabó Nagy László őrnagytól, ők továbbra is igyekeztek mozgósítani volt karhatalmista ismerőseiket, többnyire középszintű gazdasági vezetőket. Az állambiztonságban dolgozó volt bajtársaikon keresztül megpróbálták érintkezésbe lépni a lefogatottakkal, sőt folytatták és bővítették a külpolitikai vonalat is: a letartóztatottak hozzátartozóit rábeszélték, hogy írjanak leveleket a szovjet és a kínai nagykövetségre. Jellemző módon a fordításokkal megkeresett személyek azonnal az állambiztonságnak továbbították az irományokat, s a két tisztelet pár nappal Szalaiék után szintén letartóztatták.

Az eljáró állambiztonsági szervek kényes helyzetbe kerültek. Ügyet kellett kreálniuk, de nyilvánvalóan látták azt is, hogy a letartóztatottak „cselekvősége”, illetve ennek hatása alig mérhető. Másrészt az illetők – sokszorosan is – az elvtársaik voltak. A felderítés semmiféle nehézségbe nem ütközött – Szalaiéknak eszükbe sem jutott konspirálni, Laáb „látogatása” Czinegénéél és saját reakcióik beszédtemák voltak a HM folyosóin, mindenki tudott róluk. Informátorokban sem volt hiány: az egyik vádlott, illetve legalább két az ügy „közelébe” került, de utóbb csak tanúként felhasznált honvédtiszt tevékenységéből, illetve a szervek előtti magatartásából úgy tűnik, az említett három személy hálózati kapcsolatban állt az állambiztonsággal.

Miközben a „szektások” álltak a célkeresztben, az állambiztonság egyértelműen a konstruált perek során kialakított eszköztárat alkalmazta. A kaotikus, sehova sem vezető, borgőzös tervezetéseket előbb „frakcióvá”, majd „pártellenes csoporttá” stilizálták. Ekkor merült fel annak a lehetősége is, hogy valóban „népi demokrácia elleni szervezkedésért” emelnek vádat. (Ennek a büntetési tétele minimum ötévi börtönbüntetés lett volna, szemben a bujtogatással, amelynek ennyi volt a maximális büntetése.) A bizonyítás során elsősorban a vádlottak beismerő vallomásaira támaszkodtak. Előbb igazuk tudatában, utóbb a kommunista lelkiismeret-furdalástól, illetve a kihallgatók által képviselt párt-felettes én hatása alatt a vádlottak be is ismertek mindent. Részletes, mindenre kiterjedő vallomást tettek, elfogadtak minden minősítést, bűnbánatot és önkritikát gyakoroltak, sőt egyik-másikuk még túlzásokba is esett. Jakabfi százados például ragaszkodott a „szervezkedés” minősítéshez, amelynek vezetését magára vállalta, szintúgy valamennyi „akció” kezdeményezését, amiért saját véleménye szerint kiérdemelte a „legsúlyosabb büntetést”⁴³.

Az efféle túlzások legfeljebb a zárt tárgyalás koreográfiáját veszélyeztették. Az, hogy a vádlottak készséggel megneveztek mindenkit, aki csak szóba állt velük 1961. augusztus 1-je óta, már sokkal több fejtörést okozott. Laáb alezredes vallomásaiban felbukkant a fél tábornoki kar. Szalairól az egyik tanú azt állította, hogy egy „Alex” nevű újságíró (ő Lakos Sándorral azonosították) keresztül kapcsolatban áll „a Molotov-csoporttal”⁴⁴. Egy másik vallomásban lehetséges kapcsolatként felbukkant Soltész Károlynak, Gerő Ernő egykori titkárnak

42 Az idézett verziók: TH V–146 682. 97/a–97/b. o. Szalai József feljegyzése [a szovjetekkel való kapcsolatról], 1961. szeptember 25., 158/a–158/b. o. Laáb Antal kihallgatási jkv., 1961. szeptember 25., 209. o. Supka Kálmán kihallgatási jkv., dátum nélkül.

43 Uo. 287–288. o. Jakabfi László s. k. feljegyzése, dátum nélkül.

a neve, aki ebben az időben egykori főnökével együtt már az állambiztonság megfigyelése alatt állt.⁴⁵

Ilyen széles körű szervezkedés valószínűleg egyszerre keltett volna közneveltséget, de egyszerűen elismerést is, hiszen a széles kapcsolatháló működtetése a sztálinisták erejét bizonyította volna. A vizsgálat vezetőinek egyik lehetőség sem volt irány. Csémi Károly kinevezési ügye mint konkrétum túlságosan kevés volt ahhoz, hogy egyáltalán „szervezkedésnek” lehessen minősíteni az ügyet. A vizsgálatból és a perből végül kimaradt Orbán ezredes, Sallai alezredes és Bartos miniszterhelyettes is. Még tanúként sem hallgatták ki őket. Az ügyet pánikszerű gyorsasággal lezárták, a nyilvánosságot gondosan mellőzték. Mintha az ügy maga abban a pillanatban, amikor „kitalálták”, egyszerűen lényegtelenné vált volna.

Konstruált perek esetében soha nem volt ez másként. Mindig is a per „jelentése” a lényeges, a vádlottak, a bírák, a „bűnök”, a „büntetések” csak pusztá kellékek, a tézist bizonyító elemek. Csakhogy 1961. október elején, amikor az elsőfokú ítéletet megfogalmazták, még senki sem lehetett százszázalékosan biztos abban, hogy egy esetleges „nagy összeesküvés” ügynek mi is lesz, lehet a „jelentése”. Egy kis „ügynek” is lehet jelzés értéke – a nagy ügy „jelentése” viszont (egyelőre) kiszámíthatatlan. Hiszen az SZKP XXII. kongresszusa csak október 17-én ült össze Moszkvában. A Szalai–Laáb-per „jelentését” nem a Gyorskocsi utcai kihallgatósobákban, még csak nem is az épülettömb másik felében, a Fő utcai tárgyalótermekben fogalmazták meg, hanem (persze nem kevés áttétellel) a Kreml kongresszusi termében...

5. 1961. november 14-én az SZKP XXII. kongresszusáról hazatérő Kádár János beszámolt moszkvai tapasztalatairól az MSZMP Politikai Bizottságának. A kongresszus és a hozzá kapcsolódó konzultációk megnyugtatták a magyar pártvezért a szovjet politika irányát illetően. Hruscsov Sztálin-kritikája – amely a következményekből, a Molotov-csoport 1957-es bűnös tevékenységéből indult ki – most nyilvánosságot kapott.⁴⁶

Kádár akár úgy is érezhette volna, hogy elérkezett az idő arra, hogy a kis, netán lappangó ügyekből nagyot csináljon. Jellemző módon azonban esze ágában sem volt, hogy ezt tegye. Csak jólesően megállapította, hogy „mi már a XXII. kongresszus előtt foglalkoztunk ezzel”⁴⁷. Egyelőre csak annyit javasolt: a KB állítson fel egy bizottságot (Biszu Béla, Nógrádi Sándor, Apró Antal összetételben), amely megállapítja majd, hogy hány ember esett „a személyi kultusz” áldozatául. A vizsgálatot Kádár – érthető módon – szigorúan bizalmasan kívánta kezelni. Jelentéseket kért a „volt tábornokok” és a „katonák” ügyéről, továbbá egyebek mellett „Bartos dolgáról” is – kitűnt, hogy már korábban kapott feljegyzést ezekről, de azokat nem tartotta kielégítőnek („nem kell itt keresztretjvényről beszélni [sic!]”). Nem látta viszont indokoltnak a Rákosi-ügy elővétélét, holott akadt olyan PB-tag (Somogyi Miklós), aki indítványozta Rákosi azonnali kizárását a pártból. Igaz, voltak olyanok, akik aggódtak, és ellenezték még Sztálinváros nevének a megváltoztatását is (Marosán György). Mások (például Szirmai

44 TH V-146 682/1. 149–151. o. Fekete Lajos tanúvallomási jkv., 1961. szeptember 19. Szalai vallomásában ezt az egyetlen elemet tagadta, „koncepciónak” minősítve azt. TH V-146 682. 91–94. o. Szalai József kihallgatási jkv., 1961. szeptember 20.

45 TH V-146 682. 111. o. Benyák György s. k. feljegyzése, 1961. szeptember 4. Soltész és Gerő ekkori tevékenységéről lásd Baráth Magdolna: *Az öreg Gerő és „holdudvara”*. *Beszélő*, 1998. 12. sz. 90–92. o.

46 A kongresszus erősen rövidített jegyzőkönyvét lásd *A kommunizmus építőinek kongresszusa 1961. október 17–31.* Budapest, 1961, Kossuth.

47 MOL M-KS-288-5/250. ő. e. 11. o. A következő idézet ugyaninnen.

István) azért nyugtalanokdtak, mert szerintük a törvénytelenések áldozatainak „leltározása” (ezt a kifejezést Kádár János alkalmazta) káros hatással lesz a BM-re. Az „elvtársak közül azok, akik annak idején is a BM szolgálatában álltak – írta körül Szirmai finoman az ÁVH tovább szolgáló állományát –, félnek, hogy a dolog itt is megkezdődik, újra előveszik őket, és már találkozottunk olyan belügyi emberrel, aki jelentkezett egy szerkesztőségben, hogy szeretne inkább újságíró lenni.”⁴⁸

A PB-ülésen Kádár még abban sem volt biztos, hogy a katonai ügyről a KB közelgő ülésén egyáltalán említést kell tenni. A november 17-i, tehát mindössze három nappal később tartott tanácskozáson azonban ez elkerülhetetlenné vált, elsősorban a kiszivárgó hírek miatt. Biszku Béla felszólalásában egy személyes élményét mondta el: „valamelyik este jövök a Parlamentből ki, beülök a gépkocsiba, és akkor a gépkocsivezetőm mondja nekem: mi volt a HM-nél? Katonai összeesküvés? Kormányellenes összeesküvés? Kérdezem: honnan az istenből veszi maga ezt? Azt mondja: megkapta az a kiskatona [nyilván parlamenti kormányőr – R. M. J.] a maga információját a belügynek a vonalán, és azok mondták.”⁴⁹ Zárószavában Kádár arra kérte a testületet, hogy „higgyék el, ha kormányellenes felkelésre jövünk rá, és azzal le kell számolni, okvetlenül összehívjuk a Központi Bizottságot. És ha mi nem hívtuk össze, akkor nem volt kormányellenes felkelés Magyarországon, vagy lázadás.”⁵⁰

És azonban már eső után köpönyeg volt. Az ülésen ugyanis Kádár – aligha szándéktalanul – alaposan felnagyította a HM-ügy jelentőségét. Gerő és Rákosi magatartásával kezdte a tájékoztatóját, ahogy fogalmazott: „szubjektív maradványainkról a személyi kultusz idejéből”⁵¹. Most sem indítványozott átfogó kampányt ellenük, de szigorú eljárást javasolt az esetekben, amikor az ilyenek „fellépnek”. Elsőként Olt Károlynak, az Egyházügyi Hivatal volt elnökének az esetét említette, aki „berúgott, és ott fecsegett, ilyen régi szektás álláspontot fejtett ki részeg fejjel, külföldön méghozzá, ami kellemetlen volt, Prágában. Azután hazakerült, és józanul is megállapítható volt a saját szavaiból, hogy ilyen régi fajta, dogmatikus, szektás nézetei vannak.”⁵² Oltot azonnal leváltották, és megrovást kapott – neve pedig összekapcsolódott a pletykákban és a folklórban a HM tisztjeivel, holott nem is tudtak egymásról.

„Eljártunk mi egy másik társaság ügyében is, amelyik egy érzékenyebb helyen volt, mint az Olt az Egyházügyi Hivatal élén, mert azért általában egyházfőket nagyon nehezen tudott volna rávinni a Molotov vonalára” – folytatta Kádár. „De kiderült, hogy van egy hasonló nézeteket valló csoport a Honvédelmi Minisztériumban, magában a Honvédelmi Minisztériumban. [...] Miféle nézeteket vallottak? Hogy a Központi Bizottság revizionista vonalat visz, és ők a proletariátus érdekeinek igazi képviselői. [...] Ezek is magukban sutorogtak, beszélgettek, elemezgettek, mit tenni, meg mit nem tenni, és igen aljas módon támadták a személyi döntéseket a hadsereg-parancsnokság felépítése kapcsán és azon kívül, ilyen katonás módon a helyzetet elemezve arra jutottak, hogy most nem lehet semmit csinálni, most hallgatni kell, viszont majd alkalomadtán el kell tenni láb alól X-et, meg Y-t. [...] 17 ember került fegyelmi eljárás alá, 7-et kisebb fokú büntetésben részesítettek, 10 embert kizártak a párt tagjai sorából, és 5 ember esetében az volt a vélemény, hogy szabad folyást kell engedni a büntetőeljárásnak.”⁵³ [Kiemelés tőlem – R. M. J.]

48 MOL M-KS-288-5/250. ő. e. 19. o.

49 MOL M-KS-288-4/44. ő. e. 84. o.

50 Uo. 121. o.

51 Uo. 42. o.

52 Uo. 44. o.

53 Uo. 45. o.

Az szinte lényegtelen, hogy a gyilkossági tervekből egy szó sem volt igaz, erre a vizsgáláti anyag sehol sem utalt. Kádár, később Czinege és Biszku amúgy is nagyvonalúan kezelték a tényeket az ülésen. Szalai édesapja 1919 előtt csendőr volt – a kommün alatti baloldali magatartásáért távolították el a testületől. A KB előtt csendőrivadékként emlegették. Kevés szó esett ugyan karhatalmi múltjáról, viszont annál több a Horthy-hadseregben karpaszományosként teljesített szolgálatáról – holott a KB egy sor tagja tudhatta, hogy a karpaszomány minden érettségizettnek járt. „Innen származik a két ember közötti barátság” – jelentette ki sokat sejtetően Biszku Szalairól és Bartosról, korábbi helyetteséről, akit egyébként szintén leváltottak, és kizártak a pártból.⁵⁴

Ezek azonban lényegtelen apróságok. Ma már kideríthetetlen, miért kapcsolta a politikai folklór és/vagy a célpletykák Szalaiék ügyéhez éppen Dapsi Károly nevét, amely nem hangzott el a KB-n, s miért nem az ugyancsak leváltott Horváth Mihály tábornokét vagy Garamvölgyi rendőr tábornokét, akikről viszont sokat beszéltek. Miért „Olt–Dapsi-összeesküvés-ként” őrizte meg a legenda (s ennek nyomán Szabó Miklós elemzése) Szalaiék ügyét, holott náluk magasabb rangú személyek (Dögei Imre volt földművelésügyi miniszter, Boldoczky János volt külügyminiszter, volt moszkvai nagykövet) ügye is terítékre került, jóval terjedelmesebben, mint Olté.

Ami igazán érdekes, az a kádári szóhasználat. A vezetők meggyilkolásának toposza a Rajk-per vádiratából volt félelmetesen ismerős, a „szabad folyás a büntetőeljárásnak” a Nagy Imre-perből. Abból a két nagy konstruált perből, amelyben Kádár János közvetlen részes volt, meghatározó szerepet játszott. Ezek a nyelvi fordulatok a kádári személyiség látszólagos kettősségére mutatnak, ami valójában a mélyben mégis koherens maradt. Kádár a (szerény kis) úttörő szerepét is vállalva óvatosan kezdeményezte a sztálinizmussal való felemás, puha leszámolást. Antisztaalista szerepét azonban a sztálinista rendőrminiszter intonációjával adta elő.⁵⁵ Az összeesküvés csak ezen a színen, az aggódó sztálinistákkal teli Belügyminisztérium nagyon is valóságos színpadán változhatott összeesküvéssé. Amikor az kellett, ez a gépezet szállította a sztálinista összeesküvést is. Rossz érzésekkel tehetette, mert az ügy kipattanása kezdete lett annak a folyamatnak, amely – Kádár belső nyelvezetében – „leltározásnak” indult, de utóbb a törvénytelenések lezárásáról hozott nyilvános párthatározattal és a belügy – kádárian felemás – megtisztításával ért véget.⁵⁶ Az eset megmutatja, hogyan készült a (későbbi, valódi, virágzó stb.) kádári rendszer egyik fontos tartóeleme, hogyan építették be az épületbe – úgy, hogy közben azért a régi alapok is megmaradtak.

54 Uo. 85. o.

55 Kádár személyiségkettőségéről lásd Kalmár: i. m. 28–29. o.

56 A Biszku-bizottságról lásd Hiányos leltár. 1. MSZMP-dokumentumok „a személyi kultusz idején elkövetett törvénytelenésekről”. 2. Válogatás az MSZMP Központi Bizottsága 1962. augusztus 14–16-ai ülésének hozzászólásaiából. Közreadja Sipos Levente. *Társadalmi Szemle*, 1994. 11. sz. 72–94. o., 12. sz. 69–87. o. A határozatot lásd *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának kongresszusi irányelvei. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénytörő perek lezárásáról*. Budapest, 1962, Kossuth. Az MSZMP SZKP KB számára készített tájékoztató jelentését, illetve a belügyi és igazságügyi szervek vezetői számára készített összefoglaló jelentését lásd *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 1. kötet*. Szerk. Solt Pál, Horváth Ibolya és mások. Budapest, 1992, Közgazdasági és Jogi, 663–673., 675–733. o. A tisztogatásról lásd Baráth Magdolna: *A Belügyminisztérium „megtisztítása” a volt ÁVH-soktól, 1956–1962*. In *Évkönyv VII. 1999*. 95–108. o.